

یک مطالعه

امکانات فنی در تئاتر ایران

(صحنه، نور، صدا، دکور، لباس و آکسسوار)

از تکیه دولت تا امروز (۱۲۵۰ - ۱۳۸۵ شمسی)

کتاب اول: تکیه دولت

بابک شاه علیزادگان

تهران - ۱۳۸۶

سرشناسه: شاه‌علیزادگان، بابک، ۱۳۴۲.
 عنوان و نام پدیدآور: امکانات فنی در تئاتر ایران از تکیه دولت تا امروز (۱۳۵۰-۱۳۸۵ شمسی)
 (صحنه، نور، صدا، دکور، لباس و اکسوار / بابک شاه‌علیزادگان.
 مشخصات نشر: تهران: موسسه فرهنگی هنری خانه تئاتر ایران، - ۱۳۸۶
 مشخصات ظاهری: ج: مصور (بخشی رنگی).
 شابک: ج. ۱: ۹۷۸۹۶۴۰۴۱۰۷۸۳
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: بالای عنوان: یک مطالعه.
 یادداشت: کتابنامه.
 مندرجات: ج. ۱. تکیه دولت..
 عنوان دیگر: یک مطالعه.
 موضوع: نمایش -- ایران -- تاریخ.
 موضوع: تمزیه -- ایران -- تاریخ.
 رده‌بندی کنگره: ۸ الف ۲ ش / ۲۹۵۱ PN
 رده‌بندی دیویی: ۷۹۲/۰۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۳۳۱۹۷

امکانات فنی در تئاتر ایران از تکیه دولت تا امروز (۱۳۵۰-۱۳۸۵ شمسی)

به کوشش بابک شاه‌علیزادگان

نوبت چاپ اول، زمستان ۱۳۸۶، تهران

طراحی جلد: کانون تبلیغات پرستو نگار ۲ - ۵۱ ۳۱ ۷۵ ۶۶

مجری طرح: انتشارات پرسمان

لیتوگرافی: پلک (۶۶۴۸۱۰۶۵) چاپ و صحافی: گوتنبرگ

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

حق چاپ و انتشار محفوظ و مخصوص انتشارات موسسه فرهنگی هنری خانه تئاتر است

شابک: ۹۷۸۹۶۴۰۴۱۰۷۸۳

ISBN: 9789640410783

نشانی: تهران - خیابان انقلاب، خیابان برادران شهید مظفر جنوبی نبش کوچه ماه

ساختمان آفتاب، طبقه اول، خانه تئاتر

تلفن: ۳-۶۶۴۸۷۸۷۱

قیمت: ۴۲۰۰ تومان

فهرست

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول: تعزیه و تعزیه خوانی: تعزیه های ثابت، متحرک، ارايه ای.....	۱۴
تعزیه و تعزیه خوانی.....	۱۶
تاریخچه اولین تعزیه ها و شکل های اجرای آن (ثابت - متحرک).....	۱۸
تعزیه ارايه ای: مقاله ای از پرویز ممنون.....	۲۵
کتابشناسی فصل اول.....	۲۸
عکس های فصل اول.....	۲۹
فصل دوم: شکل کلی تکایا (ثابت - موقت) قبل از تکیه دولت.....	۳۰
شکل و ظاهر ساختمان تکیه.....	۳۲
رابطه تکیه و خانقاه.....	۳۳
ترکیب تکیه های موقت.....	۳۵
ترکیب تکیه های ثابت.....	۳۷
بررسی تکیه حاج میرزا آقاسی (تکیه دولت قدیم).....	۴۱
بررسی عمومی یک تکیه معمولی از نظر: صحنه، تزئین و آرایش.....	۴۶
درآمدی بر نمون شناسی (Sémiologie) تعزیه.....	۴۹
کتابشناسی فصل دوم.....	۵۶
عکس های فصل دوم.....	۵۸

۶۲.....	فصل سوم: شکل تکیه دولت بر اساس خاطرات ایرانیان و مشاهدات خارجی ها
۶۴.....	سفرنامه خسرومیرزا.....
۶۷.....	سفرنامه ناصرالدین شاه.....
۶۸.....	خاطرات و یادداشتهای ایرانیان.....
۷۹.....	مشاهدات و سفرنامه های خارجی ها.....
۸۶.....	کتابشناسی فصل سوم.....
۸۹.....	عکس های فصل سوم.....
۹۶.....	فصل چهارم: بررسی امکانات فنی و هنری تکیه دولت.....
۹۸.....	نور (روشنایی) عمومی تکایا.....
۱۰۰.....	نور در تکیه دولت: چلچراغ تکیه.....
۱۰۲.....	چهارچراغ گازی (برقی) سکوی تکیه.....
۱۰۳.....	نخستین مولد برق: تکیه دولت - ارگ شاهی.....
۱۰۴.....	بررسی صحنه نمایش از دیدگاه نمون شناسی (Sémiologie) تعزیه.....
۱۰۸.....	اوج تجمل در امور تعزیه تکیه دولت (دوره شکوه و جلال تکیه دولت).....
	(دکور، لباس، آکسسوار، ماسک، حقه های نمایشی، امکانات صحنه، حیوانات، موسیقی، خوانندگی)
۱۲۱.....	آمدن سفرای خارجی به مراسم تعزیه تکیه دولت.....
۱۲۲.....	بررسی دیگر آداب و رسوم تعزیه از دیدگاه نمون شناسی (Sémiologie) تعزیه.....
۱۲۵.....	کتابشناسی فصل چهارم.....
۱۲۷.....	عکس های فصل چهارم.....
۱۴۲.....	فصل پنجم: سرانجام تکیه دولت.....
۱۴۲.....	دلایل تعطیلی تکیه دولت.....
۱۵۲.....	سرنوشت تکیه دولت.....
۱۵۶.....	تخریب تکیه دولت.....
۱۵۷.....	کتابشناسی فصل پنجم.....
۱۵۹.....	عکس های فصل پنجم.....

پیشگفتار

هدف از تالیف این کتاب نگاهی دوباره به تئاتر ایران از منظر کارهای فنی است. کاری که شاید تاکنون انجام نشده و یا اگر شده به شکل مدون و طبقه‌بندی شده و در یک کتاب و با یک عنوان مشخص نبوده و شکلی پراکنده داشته است.

نویسنده با مطالعه و بررسی کتابهای مهم و مرجع و مقالات و نوشته‌ها و حتی پایان نامه‌های دانشجویی - تا حد امکان - تمام نکات فنی از قبیل نور، صدا (افکت)، مکان اجرا (صحنه)، لوازم و وسایل صحنه (اکسسوار)، نوع و رنگ لباس و دیگر نکات مربوطه را با نگاهی دوباره مورد بررسی و نقد قرار داده و در واقع آن نوع نگاه و دیدگاه خاص است که این کتاب را به وجود آورده و الا مطالب و منابع همه همان مطالب و منابعی هستند که در همه کارهای تالیفی و تحقیقی مورد استفاده دیگران نیز قرار گرفته است و خواهد گرفت. این سلسله نوشته‌ها در چندین جلد گردآوری و تنظیم شده است که به خواست خداوند به مرور چاپ خواهد شد.

در کتاب اول به تعزیه و بنای عظیم تکیه دولت پرداخته شده است و مسائلی از قبیل: شکل و انواع حسینیه‌ها و تکایا، نوع روشنایی، استفاده از افکتهای صوتی، رنگ و ترکیب لباس‌ها، صحنه و نوع ورود و خروج آدمها و حیوانات و شکل داخلی و خارجی تکیه دولت و دیگر تکایا و دیگر مسائل فنی مورد توجه و دقت قرار می‌گیرد.

در کتاب دوم نحوه ورود تئاتر اروپایی به ایران بررسی شده است و موضوعاتی از قبیل: اولین ساختمان تئاتر در مدرسه دارالفنون و اجراهایی به شیوه تئاتر اروپایی (البته به شکل خصوصی) برای ناصرالدین شاه و درباریان قاجاری و بررسی موضوعات فنی از نظر تجهیزات و بنا و موضوعاتی از این دست، بررسی شده است.

در کتاب سوم نیز تئاتر معاصر ایران از دیدگاه فنی و با همه مختصات فنی آن در همه زمینه‌ها و همچنین نوآوری‌های صحنه و نور و صدا و دکور و لباس و مانند آن آورده شده است.

در خاتمه لازم می‌دانم تشکر و قدردانی ویژه خودم را از دوست عزیز و مهربانم جناب آقای کاظم (ناصر) شهبازی اعلام نمایم که اگر کمک و همدلی و راهنمایی‌های ایشان نبود، شاید این کتاب به انجام نمی‌رسید.

تهران، پائیز ۱۳۸۶

مقدمه

آغامحمدخان قاجار در سال ۱۲۰۰ (ه - ق) تهران را به پایتختی برگزید. نمایش تعزیه که ظاهراً در دیگر کشورهای اسلامی معمول نبود و سابقه نداشت، می‌توانست برای نشان دادن مظاهر هنری و فرهنگی خاص شیعه و حکومت ملی و مذهبی دارالخلافه تهران در نظر و افکار خارجی‌ان نقش و تاثیر داشته باشد و نظر مسیحیان را که از قرن‌ها پیش با نمایش به صورت غربی آن آشنا بودند، به خود معطوف کند.

بر همین اساس، شاهان قاجار و اعیان و اشراف، گهگاه از نمایندگان و سفیران اروپایی دعوت می‌کردند که برای تماشای تعزیه، به تکیه‌ها و خانه‌هایشان بروند.

در تعزیه‌های قدیم، جریان وقایع بیشتر برگفتار و کلام تکیه داشت و حرکت و عمل محدود بود. همچنین در قدیم، اشقیاء و مخالف خوانان، نقش و تاثیر اندکی در تعزیه داشتند.

لیکن به دلیل اینکه ناصرالدین شاه شخصاً علاقه فراوانی به نمایش و تعزیه داشت، از این دوره مکالمه‌ها در تعزیه کوتاه‌تر و حرکت و عمل بیشتر شد.

اشقیاء و مخالفان نیز، به خصوص در تعزیه‌های شهادت و حماسی، مقام و موقع نمایشی بیشتر و بهتری یافتند.

این امر، یعنی تقابل و توازن نسبی نقش دو نیروی متضاد (خوب و بد تعزیه) سبب شد که بر جنبه‌های درامی و نمایشی تعزیه افزوده شود و تعزیه تا اندازه‌ای از حالت ساده و تراژیک محض بیرون آید.

ناصرالدین شاه شخصاً دلبستگی و اشتیاق فراوانی به تعزیه و نمایش داشت و در تجمل و تزئینات و تشریفات تعزیه خوانی در تکیه دولت و نشان دادن آن به اروپائیان تاکید و اصرار می‌ورزید.

او با ساختن منبر بیست پله‌ای از سنگ مرمر در تکیه دولت و برگزاری روضه خوانی پیش از شروع تعزیه، می‌کوشید تا هم رضایت خاطر علمای مذهبی را به دست آورد و هم تعزیه را مانند روضه خوانی، کار و سنتی مذهبی و مشروع جلوه دهد. (برخلاف فتح‌المیشاه که امور تعزیه را به صدر اعظم‌ها یا یکی از متصدیان دربار سپرد و تا اندازه‌ای از برخورد و درگیری با علمای مذهبی پرهیز کرد و یا مانند محمدشاه و وزیرش حاج میرزا آقاسی که به نظر و رای علمای مخالف تعزیه توجه چندانی نداشتند و گاهی فتوا و نظر علمای معروف چون میرزای قمی را ملاک مشروعیت تعزیه قرار می‌دادند. اما به طور کلی می‌توان گفت که در دوران فتح‌علی شاه، محمد شاه و ناصرالدین شاه، استعدادها و نیروی خلاقه که بر مبنای اندیشه و هدف و نیاز مراثی و مراسم مذهبی استوار شده بود، با ذوق در آمیخت و تعزیه شکوهی تام و تمام یافت.)

به هر حال، تعزیه بخشی یا نوعی از عزاداری‌های مذهبی به شمار می‌آمد و اعیان و اشراف با حمایت از این نمایش آئینی، سنتی و مذهبی و برپایی آن در منازل خود، ضمن نشان دادن احساس و اعتقاد مذهبی خود به مردم، موقعیت اجتماعی و سیاسی خود را نیز به نمایش می‌گذاشتند و وجهه‌ای در میان مردم برای خود کسب می‌کردند.

به همین دلیل بود که رجال واعیان دوره قاجار، نه تنها در محله های خود تکیه های مخصوص تعزیه خوانی می ساختند، بلکه خانه های خود را نیز معمولا در دهه محرم، به تعزیه خوانی اختصاص می دادند. این خانه ها، حیاط بیرونی شان چنان بزرگ بود که در آن هم مجالس روضه خوانی و هم تعزیه، با هم در آن برگزار می شد و در این میان آنچه از همه مهمتر بود، تعزیه های دولتی (دربار سلطنتی) بود که در تهران برگزار می گردید.

این نوع تعزیه، به دستور مستقیم شاه و یا دربار سلطنتی در تکایای دولتی تهران برگزار می شد و هزینه این نوع تعزیه خوانی را خزانه و دار النظاره دربار می پرداخت. البته رجال دولت و صاحب منصبان نیز در این هزینه ها شرکت داشتند. به عنوان مثال، ناصرالدین شاه (و حتی مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه) در یکی از روزهای دهه محرم هر سال، با طاقنما گردشی که در تکیه دولت انجام می داد، مقداری از مخارج تعزیه خوانی در این تکیه را از رجال دولت و صاحبان طاقنماها می گرفت.